Gènere i treball

Beatriz Cavia Pardo
Anna Gálvez Mozo
María Martínez González
Elsa Santamaría López
Francisco Tirado Serrano

PID_00197610

Material docent de la UOC

UOC
Universitat Oberta de Catalunya

Beatriz Cavia Pardo

Llicenciada en Sociologia i DEA (Diploma d'Estudis Avançats) per la Universitat del País Basc / Euskal Herriko Unibertsitatea (UPB/EHU). Professora del Departament de Sociologia 2 de la UPB/EHU. Actualment està acabant la tesi doctoral, que versa sobre la construcció social de les identitats transsexuals i els processos contemporanis de desestabilització de la masculinitat i la feminitat. Les seves línies preferents de treball són la identitat col·lectiva i la sociologia del gènere i la sexualitat.

Anna Gálvez Mozo

Doctora en Psicologia per la Universitat Autònoma de Barcelona. Actualment és professora de Psicologia del treball i les organitzacions als Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Oberta de Catalunya. La seva línia d'investigació se centra en la relació entre gènere, treball i conciliació de la vida laboral, familiar i personal.

María Martínez González

Llicenciada en Sociologia per la Universitat del País Basc / Euskal Herriko Unibertsitatea (UPB/EHU) i DEA (Diplôme d'Etudes Approfondies) a l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales (EHESS). En l'actualitat està fent la tesi doctoral al CADIS (Centre d'Analyse et d'Intervention Sociologique) i a la UPB/EHU. En els últims anys ha fet diversos treballs en el marc de les polítiques d'igualtat. Les seves línies d'investigació preferents són la sociologia del gènere, la identitat col·lectiva, la teoria sociològica i la mobilització social.

Elsa Santamaría López

Doctora en Sociologia per la Universitat del País Basc / Euskal Herriko Unibertsitatea (UPB/EHU). Professora als Estudis de Psicologia i Ciències de l'Educació de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC). Investigadora i membre del Centre d'Estudis sobre la Identitat Col·lectiva (CEIC/IKI). Treballa preferentment en els camps de la sociologia del treball, sociologia de la joventut i les identitats col·lectives.

Francisco Tirado Serrano

Professor titular de Psicologia social a la Universitat Autònoma de Barcelona i membre fundador del GESCIT (Grup d'Estudis Socials en Ciència i Tecnologia). Les seves línies d'investigació giren sobre tres temes: a) estudis de ciència i tecnologia, b) acció política en contextos altament tecnificats i c) medicina i biopolítica. Ha participat en diversos projectes d'investigació, dels quals els més rellevants analitzen la relació entre la tecnologia i el fenomen de la conciliació de la vida laboral, familiar i personal.

L'encàrrec i la creació d'aquest material docent han estat coordinats per la professora: Elsa Santamaría López (2013)

Primera edició: febrero 2013
© Beatriz Cavia Pardo, Anna Gálvez Mozo, María Martínez González, Elsa Santamaría López, Francisco Tirado Serrano
Tots els drets reservats
© d'aquesta edició, FUOC, 2013
Av. Tibidabo, 39-43, 08035 Barcelona
Disseny: Manel Andreu
Realització editorial: Eureca Media, SL
Dipòsit legal: B-593-2013

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca

Introducció

L'exercici de síntesi que cal per a elaborar uns materials didàctics sobre una temàtica tan àmplia com la que explora la relació entre el treball i el gènere no és una tasca senzilla. Per això, per començar convé explicitar diverses qüestions que, en realitat, serviran d'advertiments previs o aclariments inicials a l'hora de manejar aquests materials.

El primer aclariment que cal fer és en relació amb els conceptes de *treball* i *ocupació*, que requereixen una distinció especial. La perspectiva de gènere en les ciències socials ha permès revisar el concepte de *treball tradicional i androcèntric* que ha culminat en una visió més àmplia i completa d'aquest concepte. Gràcies a aquesta revisió, poques veus qüestionen avui dia que el concepte de *treball* ha d'incloure l'activitat laboral (treball productiu) i el treball reproductiu o domèstic i de cures.

Identificar *treball* amb *ocupació* ha limitat seriosament l'anàlisi sobre l'activitat laboral, ja que ignora bona part de l'activitat productiva que es duu a terme diàriament fora de l'àmbit laboral i mercantil, cosa que desaprofita la important contribució econòmica i la rellevància que té en la configuració del mercat laboral i subestima la població que realitza aquest treball reproductiu.

L'ocupació té un reconeixement mitjançant el salari i els drets que deriva, mentre que el treball no remunerat, el domèstic i de cures no ha estat reconegut com a treball i, en molts casos, continua sense ser-ho. Per exemple, el llenguatge estadístic mostra un clar biaix de gènere en aquest sentit, ja que el concepte d'*activitat* conté l'ocupació i l'atur, i tanmateix, les anomenades *feines de la llar* s'inclouen en el concepte d'*inactivitat*. Continuar denominant *inactives* les dones, principalment, que duen a terme les feines de la llar i la cura de les persones dependents en l'àmbit de la família i la llar és inexacte a més d'injust. Aquest fet ha comportat una invisibilitat de la producció domèstica que realitzen moltes dones i de la contribució econòmica que efectuen.

Lectura recomanada

M. J. Vara (coord.) (2006). *Estudios sobre Género y Economía*. Madrid: Akal.

No obstant això, avui ja no es pot negar la gran interrelació que hi ha entre l'àmbit productiu i el reproductiu i entre el treball i l'ocupació. El mercat laboral no se sustentaria si no hi hagués un treball domèstic i d'atenció i de cures a la llar, i tots dos són necessaris per a garantir el benestar de les persones en les societats contemporànies. Com assenyala l'economista Cristina Carrasco, gràcies a l'evolució dels estudis sobre gènere i treball dels últims anys sabem que:

"[...] existe otro aspecto del trabajo familiar doméstico absolutamente necesario para que el mercado y la producción capitalista puedan funcionar: el cuidado de la vida en su vertiente más subjetiva de afectos y relaciones, el papel de seguridad social del hogar (socialización, cuidados sanitarios), la gestión y relación con las instituciones, etc. Actividades todas ellas destinadas a criar y mantener personas saludables, con estabilidad emocional, seguridad afectiva, capacidad de relación y comunicación, etc., características humanas sin las cuales sería imposible el funcionamiento de la esfera mercantil capitalista."

(2011, pàg. 213)

El segon aclariment que cal fer és en relació amb aquests materials, que, si bé mostraran i analitzaran la realitat de les dones i el treball, no se centraran únicament en l'estudi de les dones en el treball, ni en el treball de les dones, ja que es tracta d'aplicar una perspectiva de gènere i no una perspectiva des de les dones. En realitat, en què consisteix aquest enfocament?

Com que tradicionalment s'ha invisibilitzat l'aspecte "generitzat" del treball, de l'ocupació i de les organitzacions, en els primers esforços per explicar això hi va haver una tendència a equiparar *gènere* amb *dona* o *temes de dones*. Aquest enfocament va tractar certs temes considerats típics de les dones, com l'assetjament sexual, el lideratge, els estils diferencials, les dificultats per a la negociació, la maternitat i el rol laboral, etc. Però les primeres queixes des de les posicions feministes segons les quals les dones no eren presents en les anàlisis han donat fruits i, plantejaments feministes posteriors han donat pas a arguments en què les claus per a entendre les configuracions del món social en què vivim i del món laboral en què treballem són les relacions de gènere, del gènere femení i del masculí. Això significa que no n'hi ha prou d'incloure l'aportació de les dones a les estructures *ocupacions* i les experiències que tenen en les cultures laborals i organitzacionals; aplicar una perspectiva de gènere implica un esforç més gran, és a dir, analitzar el funcionament del gènere, i en concret de les relacions de gènere, com a element organitzador del sistema socioeconòmic.

Convé evitar possibles errors freqüents derivats de pensar que una perspectiva de gènere en l'anàlisi del mercat laboral consisteix a incloure-hi el treball de les dones, ja que:

1) El fet de tractar temes de dones no implica necessàriament que es faci des d'una perspectiva de gènere.

2) Cal tenir en compte que dins del col·lectiu de dones hi ha una gran diversitat i pluralitat de dones.

3) I també cal tenir present que hi ha una gran heterogeneïtat de situacions laborals per als homes, encara més arran de les transformacions actuals en el treball i en els canvis organitzatius de les empreses, cosa que permet reconèixer l'existència de moltes masculinitats.

(Connell, 1995)

En aquests materials volem posar de manifest que l'adopció d'aquest tipus d'enfocament i d'anàlisi és fonamental per a poder descobrir els fenòmens que provoquen els desequilibris i les desigualtats socioeconòmiques que hi ha darrere de la relació entre *gènere* i *treball*. I més encara quan, malgrat els avenços en els drets laborals i en algunes reformes legals, els enfocaments de gènere continuen essent molt febles tant en les investigacions i els diagnòstics com en la legislació laboral. I encara són menys els progressos des d'una perspectiva que consideri les treballadores i els treballadors en els rols que desenvolupen en el mercat laboral i en la família, cosa que dificulta la conciliació i menys la coresponsabilitat.

En conjunt, en aquests materials s'analitza amb profunditat el concepte de *desigualtats de gènere* i es fa un recorregut per les aportacions que s'han dut a terme en aquest àmbit des de la investigació especialitzada. La comparació de la situació espanyola amb la d'altres països europeus permetrà a més observar la persistència d'un conjunt de diferències i semblances respecte d'aquests països.

Per a això, començarem amb un primer mòdul en què es presenta una anàlisi sobre les relacions entre els gèneres dins del sistema capitalista. Es consideren els diferents feminismes i algunes perspectives crítiques de les ciències socials que han tingut un paper prioritari a l'hora de presentar el gènere com un element bàsic des del qual es pot llegir l'aspecte social i les formes de desigualtat per mitjà de les quals es va organitzar socialment l'acumulació de capital i la cultura moderna del treball.

Es mostren alguns relats entorn del treball i l'ocupació que la modernitat va fer dominants i, sobretot, les formes de producció d'aquests relats com a hegemònics a partir d'un fet fonamental: la naturalització de certes categories que justifiquen un ordre social en què unes parts de la població queden excloses de la seva configuració.

Amb els continguts del segon mòdul es pretén aportar les eines necessàries per a analitzar el fet que les diferències es construeixen com a desigualtats i que aquestes finalment serveixen de coartada per a discriminacions que converteixen certs col·lectius, com el de les dones, en col·lectius precaris en el mercat laboral. Les dones continuen en una situació de desavantatge en els principals indicadors laborals i s'enfronten a discriminacions que es mantenen en el temps; per exemple, les taxes d'activitat més baixes de les dones, les taxes més altes de desocupació femenina, els obstacles a la seva promoció, els salaris més baixos que perceben i l'escassa capacitat de negociació de les treballadores, entre d'altres. Però, a més a més, a aquestes desigualtats ja conegudes, s'afegeixen nous problemes, com els de la precarietat i la flexibilitat de l'ocupació contemporània (més temporalitat i parcialitat de les ocupacions) o els derivats d'afrontar la necessitat social de les cures en els nous contextos familiars.

Així mateix, es tindran en compte els principals problemes i dificultats que hi ha tant en el marc conceptual com d'aplicació, per a captar i fer visible la càrrega global de treball de les persones i els límits amb què es troben les anàlisis i les investigacions per a poder conèixer a fons les causes i les conseqüències de les desigualtats. També es destacaran les alternatives d'estudi que s'han temptejat en els darrers anys per a resoldre aquestes limitacions.

Pel que fa al tercer mòdul, se centra en l'anàlisi de les polítiques d'igualtat a l'Estat espanyol, i d'una manera específica, en el mercat laboral. Per començar, es fa un repàs de l'evolució de les polítiques d'igualtat des dels canvis legals durant la transició, la creació d'estructures d'igualtat, els plans d'igualtat i el marc normatiu estatal i autonòmic actual. Així mateix, es reflexiona sobre l'impacte que els organismes europeus i internacionals han tingut en el desenvolupament de les polítiques d'igualtat a l'Estat espanyol. A continuació es tracta el marc conceptual i les eines principals en les polítiques d'igualtat. Així, s'estudien els conceptes generals, l'acció positiva i específicament la transversalització de gènere (*gender mainstreaming*) com a eina principal.

Si bé el desenvolupament de les polítiques d'igualtat s'ha centrat principalment en l'àmbit laboral, el món de les empreses i de les organitzacions encara és ambigu a l'hora d'incorporar la igualtat a les seves actuacions, i això, malgrat l'obligatorietat del desenvolupament de plans d'igualtat i de la incentivació per part de les administracions públiques. Aquest mòdul revisa aquestes qüestions i pretén ser un instrument pràctic per al desenvolupament i la implementació de polítiques d'igualtat en les empreses.

Finalment, el quart mòdul es dedica a un tema central els darrers anys com és el de la conciliació de la vida laboral, familiar i personal. S'analitza el fenomen de la conciliació des dels "règims de gènere" que hi ha en les nostres societats i des del vincle que té amb els diferents "règims de benestar", de manera que permet als autors revisar i comparar els diversos models de conciliació que s'han desenvolupat en els països de la Unió Europea.

En el desenvolupament dels diferents models de conciliació també intervenen els tipus d'espais laborals i els aspectes dominants de la cultura organitzacional, a partir dels quals es pot observar que hi ha factors que faciliten o impossibiliten l'exercici conciliador de les persones treballadores. En aquest mòdul es dedicarà una atenció especial a aquesta qüestió i s'avaluarà el recent paper que tenen les tecnologies de la informació i la comunicació i, més concretament, el teletreball, en la facilitació de la conciliació.

Com podrem comprovar al llarg dels mòduls que componen aquests materials, encara queden pendents respostes que aclareixin els processos pels quals es reprodueixen les desigualtats entre homes i dones i entre les mateixes dones. I, així mateix, queden pendents apostes polítiques que tractin de pal·liar aquestes desigualtats. L'objectiu d'aquests materials és, precisament, apropar-se als processos mitjançant els quals es reprodueixen les desigualtats entre homes

i dones i entre les mateixes dones en el mercat laboral espanyol, i, a partir del coneixement d'aquests aspectes, poder tenir més capacitat per a proposar alguna resposta d'aquestes desigualtats que queden pendents.

Elsa Santamaría

Objectius

1. Utilitzar el terme *gènere* adequadament, com a categoria analítica i relacional, i com a eina d'anàlisi de la realitat sociolaboral. També, aplicar correctament termes instrumentals com els estereotips, els rols, la segregació, etc. per a descriure la situació diferencial de les dones i els homes en la societat.

2. Comprendre el treball remunerat i el treball no remunerat com a elements necessaris, tots dos, per al desenvolupament social i econòmic, i la valorització diferent que se'n fa segons si estan en el mercat laboral i econòmic o no, i la falsa naturalització del treball no remunerat com a tasques innates o característiques de les dones.

3. Aprofundir en les diferències per raó de sexe en el mercat laboral espanyol, a partir del mapatge dels principals indicadors d'ocupació i de propostes alternatives que aprofundeixin en la realitat sociolaboral dels homes i les dones.

4. Aproximar-se a les causes de la discriminació laboral de les dones (segregació ocupacional, bretxa salarial, desigualtats en els usos de temps, precarietat, etc.) des de la bibliografia especialitzada.

5. Conèixer les principals iniciatives polítiques i legislatives que, en el context de la Unió Europea i a l'Estat espanyol, s'han engegat per a reduir la promoció de la igualtat de gènere.

6. Tenir capacitat per a manejar les eines necessàries per a dissenyar, elaborar i fer avaluacions de polítiques públiques des de la perspectiva de gènere en cadascuna de les diverses fases.

7. Entendre què és el fenomen de la **conciliació** de la vida laboral, familiar i personal i conèixer els factors individuals i socioculturals que intervenen en la conciliació.

8. Reconèixer els models de conciliació que hi ha en la Unió Europea i analitzar el paper que hi tenen elements com les polítiques públiques o la cultura organitzacional en la facilitació o inhibició del fenomen de la conciliació.

Continguts

Mòdul didàctic 1
Evolució del patriarcat i del capitalisme
Beatriz Cavia Pardo

1. Construcció social del gènere i models hegemònics de feminitat i masculinitat
2. La divisió sexual del treball
3. Relacions entre el treball productiu i reproductiu en el capitalisme
4. El treball de les dones en el capitalisme avançat: la precarietat en l'ocupació i el treball de cures

Mòdul didàctic 2
Transformacions del treball i desigualtats de gènere
Elsa Santamaría López

1. Hereves d'injustícies en el mercat laboral: la bretxa de gènere en l'ocupació
2. Canvis recents en la situació sociolaboral de les dones
3. Tendències actuals en els estudis de gènere i treball

Mòdul didàctic 3
Les polítiques d'igualtat a l'Estat espanyol
María Martínez González

1. Les polítiques d'igualtat a l'Estat espanyol
2. Marc conceptual i eines de les polítiques d'igualtat
3. Metodologia i directrius per a l'elaboració de plans d'igualtat en l'empresa

Mòdul didàctic 4
Conciliació i gènere
Anna Gálvez Mozo i Francisco Tirado Serrano

1. Per què és important la conciliació?
2. Règims del benestar i règims de gènere
3. Família, ocupació i conciliació
4. Models de conciliació
5. Organitzacions i conciliació

Bibliografia

Connell, R. W. (1995). *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.

Carrasco, C. (2011). "L'economia de la cura: plantejament actual i desafiaments pendents". *Revista d'Economia Crítica* (núm. 11, pàg. 205-225). [Exemplar dedicat a: Semimonográfico. Dimensión financiera de la crisis.]

Vara, M. J. (coord.) (2006). *Estudios sobre Género y Economía*. Madrid: Akal.

Enllaços web

Secretaria d'Estat d'Igualtat: http://www.migualdad.es

Institut de la Dona: http://www.inmujer.es

Institut Europeu de Gènere: http://www.eige.europa.eu/

Congrés dels Diputats. Comissió d'Igualtat.

Comissió Europea sobre igualtat entre dones i homes: http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langid=es&catId=418

Parlament Europeu: Comitè d'Ocupació i Assumptes Socials i Comissió dels Drets de la Dona: http://www.europarl.europa.eu

Consell per a la Promoció de la Igualtat de Tracte i No-Discriminació de les Persones per l'origen racial o ètnic: http://www.igualdadynodiscriminacion.org/home.do

Observatori Espanyol del Racisme i la Xenofòbia: http://www.oberaxe.es/funciones/

Observatori Espanyol de la Discapacitat: http://www.observatoriodeladiscapacidad.es/?q=es/taxonomy/term/191http://www.observatoriodeladiscapacidad.es/?q=es/taxonomy/term/191

Associació de dones gitanes ROMI: http://www.mujeresromi.org/index.php?option=com_content&view=category&aneu=3&Itemid=6